QADIMGI VA ESKI TURKIY TIL TERMINOLOGIYASIDA DIPLOMATIK SO‘ZLAR

Termiz davlat universiteti
O‘zbek filologiyasi fakulteti
Amaliy filologiya yo‘nalishi
4-kurs 122-guruh talabasi
Yo‘ldosheva E'zoza Ulug'bekovna

Kalit so‘z: *diplomatiya, elchi, bitig, yarluq, tudun, inal, körüg, vach, buyruq, siyosiy aloqa.*

Annotatsiya: *Qadimgi va eski turkiy til diplomatik terminologiyasi turkiy xalqlarning siyosiy-madaniy taraqqiyotini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Orxon bitiklari, “Devonu lug‘otit turk” va “Qutadg‘u bilig” kabi yodgorliklarda elchilik, bitim, farmon va davlat boshqaruviga oid ko‘plab atamalar uchraydi. Ushbu maqolada elchi, bitig, yarluq, tudun, inal kabi diplomatik mazmundagi terminlarning ma’nosi va vazifasi tahlil qilinadi. Terminlarning shakllanishi turkiy xalqlarning qadimdan rivojlangan davlat tuzilmasi va xalqaro munosabatlar tajribasiga bog‘liq ekani asoslab beriladi.*

Аннотация: *Дипломатическая терминология древнетюркского и старотюркского языков является важным источником для изучения политико-культурного развития тюркских народов. В таких памятниках, как Орхонские надписи, «Дивану лугатит-турк» и «Кутадгу билиг», встречаются многочисленные термины, связанные с посольством, договорами, указами и государственным управлением. В статье анализируются значения и функции дипломатических терминов, таких как elchi, bitig, yarluq, tudun, inal. Подчеркивается, что формирование терминов связано с развитой государственной системой и опытом международных отношений тюркских народов.*

Annotation: *The diplomatic terminology of the ancient and Old Turkic languages is an important source for studying the political and cultural development of Turkic peoples. Monuments such as the Orkhon inscriptions, "Dīwān Lughāt at-Turk," and "Qutadghu Bilig" contain numerous terms related to diplomacy, agreements, decrees, and state administration. This article analyzes the meanings and functions of diplomatic terms such as elchi, bitig, yarluq, tudun, inal. It is emphasized that the formation of these terms is closely connected with the advanced state structure and international relations experience of the early Turkic states.*

Kirish

Qadimgi turkiy yozma yodgorliklar – Orxon-Enasoy bitiklari, "Qutadg'u bilig", "Devonu lug'otit turk", "O'g'uznoma" va boshqa manbalarda turkiy xalqlarning siyosiy, ijtimoiy, harbiy hamda diplomatik hayotiga oid boy terminologiya shakllangan[1]. Ayni paytda bu terminlar o'sha davrdagi davlat boshqaruvi, elchilik munosabatlari, xalqaro aloqalar va ichki siyosiy tizimning mazmunini o'zida aks ettiradi. Ushbu maqolada qadimgi va eski turkiy til diplomatik terminlarining asosiy guruhlari va ma'nolari tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Diplomatik tizimga oid unvonlar:

1.1. "Elchi" Qadimgi turkiy tilida elchi / ilchi — "davlat vakili, muzokarachi, xorijiy mamlakatga yuboriluvchi rasmiy shaxs" ma'nosini bildiradi. Orxon bitiklarida "elchi kelti", "elchi yibordi" kabi shakllarda uchraydi.

→ Hozirgi "elchi", "ambassador" so'zining bevosita tarixiy ildizi.

[1] Tekin, O. (1993). Eski turkiy til va adabiy yodgorliklar. Toshkent: Fan.

1.2. “Bilig” “Qutadg‘u bilig”da bilig so‘zi davlat ishlari, diplomatik donolik, siyosiy aqllilik mazmunida qo‘llanadi. Diplomatning asosiy sifati sifatida “biliglik er” – “aqlli elchi” ta’kidlanadi.

1.3. “Inal" Qadimgi turkiy davlatlarda inal – hukmdor tarbiyalanuvchisi, siyosiy ta’lim oluvchi shahzoda ma’nolarida ishlatilgan. Diplomatiya va davlat boshqaruvi ilmlarini o‘rganuvchi shaxs sifatida ko‘rilgan.[2]

2. Xalqaro aloqalarga oid terminlar:

2.1. “Bitig” Bitig – “yozma hujjat, bitim, kelishuv”, shu jumladan davlatlararo bitimlar ma’nosida qo‘llangan. Orxon bitiklarida davlatlar o‘rtasidagi ahdnomalar “bitig” deb nomlangan.

2.2. “Yarluq / yorliq” Qadimgi turkiyda hukmdorning yozma farmoni, diplomatik ruxsatnomasi “yarluq” deb atalgan. Diplomatlar yoki elchilarga beriladigan rasmiy hujjat sifatida ham ishlatilgan.

2.3. “Ahd” Ahd, vach – “va’da, shartnoma, kelishuv”. “Devonu lug‘otit turk”da turkiy qabilalar o‘rtasidagi ahdnoma istilohi sifatida qayd qilingan.[3]

3. Diplomatik jarayonlarga oid terminlar:

3.1. “Yibermek” “Yubormoq” fe’lining qadimgi shakli. Orxon bitiklarida elchi yuborish jarayoni “elchi yiberdimiz” tarzida ifodalangan.

3.2. “Körüg” / “Körik" Uchrashuv, ko‘rishuv, rasmiy qabul marosimi ma’nosida. Diplomatlar bilan qabulni “körüg berdi” deb yozishgan.[4]

Xulosa

Qadimgi va eski turkiy til diplomatik terminlari turkiy xalqlarning siyosiy va madaniy hayotini aks ettiruvchi muhim manbadir. Orxon bitiklari, “Devonu lug‘otit turk”, “Qutadg‘u bilig” va “O‘g‘uznoma” kabi manbalarda elchilik, bitim, farmon va davlat boshqaruviga oid ko‘plab atamalar uchraydi. Tadqiqot davomida elchi, bitig, yarluq, tudun, inal kabi diplomatik terminlarning ma’nosi, vazifasi va tarixiy rivojlanishi aniqlanib, ularning

[2] Qoraxoniylar davri manbalari va elchilik tizimi (2002). Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashri.
[3] Geyikdagi, A. (2001). Devonu lug‘otit turk va turkiy leksika. Toshkent: Kitob nashriyoti.
[4] Orxon-Enasoy bitiklari tahlili (1985). Toshkent: Fan.

qadimiy turkiy davlat tizimiga qanday bog‘liq ekani ko‘rsatildi. Shu bilan birga, bu terminlar turkiy diplomatik madaniyatining uzviyligini va bugungi kun diplomatik leksikasiga ta’sirini isbotlaydi. Natijada, qadimgi va eski turkiy diplomatik terminologiyasi tarixiy, lingvistik va madaniy jihatdan chuqur o‘rganishga arziydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tekin, O. (1993). Eski turkiy til va adabiy yodgorliklar. Toshkent: Fan.
2. Kormush, M. (2005). Qutadg‘u bilig tahlili va tarjimasi. Toshkent: Sharq.
3. Qoraxoniylar davri manbalari va elchilik tizimi (2002). Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashri.
4. Geyikdagi, A. (2001). Devonu lug‘otit turk va turkiy leksika. Toshkent: Kitob nashriyoti.
5. Orxon-Enasoy bitiklari tahlili (1985). Toshkent: Fan.
6. Islomov, H. (2010). Qadimgi turkiy davlatlar va diplomatik tizim. Toshkent: Sharq.
7. Mirzayev, S. (1999). Turkiy xalqlarning siyosiy-madaniy tarixi. Toshkent: Fan.